

Бусідо. Кодекс самурая

Перші самураї з'явилися в Японії ще в VII ст. Минав час, сформувалися підвалини морального кодексу самурая, що пізніше перетворився на збір заповідей «Шлях воїна» («Бусідо»). Століття змінювалися тисячоліттями, але й донині моральний кодекс самураїв не втратив своєї актуальності. У цій книзі зібрано найавторитетніші трактати і керівництва, присвячені бусідо. «Будосьосінсю» Юдзана Дайдодзі, «Хагакуре» Ямамото Цунетомо і «Книга п'яти кілець» Міямото Мусасі неодмінно стануть духовними супутниками кожного, хто шукає відповіді на головні питання у своєму житті.

Ямамото Цунетомо
Міямото Мусасі
Юдзан Дайдодзі

武士道

БУСІДО

КОДЕКС САМУРАЯ

Видавничий дім
«СВАРОГ»
Київ – 2024

УДК 355.4
Я 54

Переклад українською — Марія Сатапурова

Цунетомо Ямамото, Міямото Мусасі, Юдзан Дайдодзі

Я 54 Бусідо. Кодекс самурая. / Цунетомо Ямамото, Міямото Мусасі, Юдзан Дайдодзі. — Київ: Видавничий дім «С В А Р О Г», 2024. — 272 с.

ISBN 978-611-01-3224-4

Перші самураї з'явилися в Японії ще в VII ст. Минав час, сформувалися підвалини морального кодексу самурая, що пізніше перетворився на звід заповідей «Шлях воїна» («Бусідо»). Століття змінювалися тисячоліттями, але й донині моральний кодекс самураїв не втратив своєї актуальності.

У цій книзі зібрано найавторитетніші трактати і керівництва, присвячені бусідо. «Будосьосінсю» Юдзана Дайдодзі, «Хагакуре» Ямамото Цунетомо і «Книга п'яти кілець» Міямото Мусасі неодмінно стануть духовними супутниками кожного, хто шукає відповіді на головні питання у своєму житті.

УДК 355.4

ISBN 978-611-01-3224-4

© Видавничий дім «С В А Р О Г», 2024.

Передмова перекладача

Історичні документи, що пояснюють основні поняття, пов'язані з бусідо (поняття «бусідо», як і «самурай», увійшло до західних мов як запозичене слово, що означає «національний, особливо військовий, дух Японії; традиційні уявлення про лицарство старого самурайського стану». Буквально воно означає «шлях воїна» і вперше з'являється наприкінці XVI ст. у творах Торі Мототада (1539-1600). Деякі європейські автори, слідом за Чемберленом, вважали, що це поняття було запроваджено лише в період Мейдзі з метою зміцнення національного духу, а раніше було невідомим. Своім поширенням на Заході слово чималою мірою зобов'язане книзі доктора Нітобе «Бусідо» (опублікованій у 1899 р.). У ній ішлося про японське лицарство, яке спочатку являло собою різноманітні описи належної поведінки воїна під час воєн і миру, а згодом — «домашні закони» і правила, складені видатними представниками самурайських домів, а іноді й менш значними особистостями. Серед останніх містилася й дана настанова молодому самураєві, що претендує на утвердження належних норм поведінки, як їх розуміли наприкінці XVI — на початку XVII ст. Її автор був знавцем військового мистецтва та відомим письменником тієї епохи, а оскільки за свої дев'яносто два роки він пережив правління шести сьогунів — від Іеміцу [1 — Іеміцу (1622-1651) — третій сьогун Токугава.] до Йосімуне [2 — Йосімуне (1716-1745) — восьмий сьогун Токугава, відомий своєю політикою «Назад до Іеясу», що мала на меті відродження феодальної організації суспільства.] (йому було дванадцять, коли помер перший, а коли помер він сам, останній був сьогунуном уже 15 років), — він добре знав атмосферу початку періоду Токугава, минуло лише два десятиліття після смерті Іеясу [3 — Токугава Іеясу (1542-1616) — засновник сьогунату Токугава, який на певний час припинив чвари в країні, здобувши вирішальні перемоги біля замків Секігахара (1600) і Осака (1614-1615)]. Дожив він і до розкішної епохи Генроку за блискучого й ексцентричного Цунайосі [4 — Цунайосі (1688-1703) — п'ятий сьогун Токугава, чие правління відзначилося продажем адміністрації та розбещеністю моралі (епоха Генроку)]. Васал дому Токугава, він був знайомий із

вченням мудреця Міцукуні [5 — Міцукуні — мудрець епохи Токугава. Був засновником школи істориків Міто; стимулював інтерес до вивчення національної історії та літератури; заклав підвалини руху за відродження, що згодом підірвав становище сьогуна та відновив верховенство імператорського дому.], князя Міто, та навчався у Ямага Соко [6 — Ямага Соко (1622-1685) — впливовий мораліст періоду Генроку. Вивчав військову науку і вважається одним із засновників бусідо. Відрізнявся непохитністю характеру, був засланий у князівство Асано (де з'явився натхненником помсти сорока семи рьонінів на чолі з Оісі Йосіо).], ще одного відомого знавця бусідо. Він був свідком і героїчного подвигу сорока семи відданих ренінів Ако (лідер яких Оісі Йосіо [7 — Оісі Йосіо — лідер ренінів пана Асано. 1703 року сорок сім ренінів на чолі з Оісі Йосіо скоїли вбивство високопоставленого чиновника бакуфу, тим самим здійснивши помсту за свого пана. Вони вчинили всупереч прийнятим тоді законам і самі віддалися в руки правосуддя. Після довгих суперечок були засуджені до самогубства і вчинили його, ставши національними героями.] також був учнем Соко), і падіння не одного самурайського дому через внутрішні смути і підступи васалів. Він був сучасником великого вченого Араї Хакусекі [8 — Араї Хакусекі (1656-1726) — вчений-конфуціанець, радник при шостому сьогуні Іенобу Токугава. Філософ-адміністратор, він вирішував проблеми управління за допомогою конфуціанських принципів. Відрізнявся консерватизмом. Говорять про його вплив на сьогуна Йосімуне, який висунув принцип: «Назад до Ієясу».], знаменита автобіографія якого малює картину самурайської сім'ї, вельми близьку до ідеалів Дайдодзі. Мало хто був більш досвідченим у міркуваннях на дану тему, а його застереження щодо того, чого повинен уникати самурай, явно відходить від тієї суворості й простоти «давнини», в якій він жив останніми роками і які так самовіддано намагався виправити сьогун Йосімуне зі своїм принципом «Назад до Ієясу». Його твір дає дуже ясний і живий опис бусідо, яким він знав його, можливо, не найоб'ємніший, але набагато більш деталізований, ніж «Сто правил» Такеда Сінгена [9 — Такеда Сінген (1521-1573) — даймьо провінції Кай, один із найкращих генералів і адміністраторів своєї епохи. Прославився в битвах з Уесугі Кенсіном.] або листа Ієясу. До того ж воно відображає точку зору

васала, а не пана. Тому я користувався словом «самурай», а не «бусі», не настільки знайомим західному читачеві, хоча й глибшим за змістом, яке позначає і воїна, і даймьо, пана (на відміну від терміна «самурай»). Слово «самурай» — давнє й суто японське, у Х ст. воно спочатку означало «військового васала», а наприкінці XII ст. за воєнного уряду Камакура [10 — Камакура — орган влади в епоху раннього феодалізму в Японії (за назвою місцевості, де оселився голова клану Мінамото, Йорімото, який згодом став першим сьогуном цього режиму). Також назва епохи, уряду. Центр військової влади в період до Асікага (Муроматі).] воно стало офіційним позначенням військового відомства (самурай-докоро [11 — Самурай-докоро — військовий орган режиму Камакура, щось на зразок дисциплінарного трибуналу; займався справами військового класу. Був створений за образом ради]). Дайдодзі Юдзан Сігесуке народився в знатній самурайській сім'ї, яка вела рід від клану Тайра через Тайра Корехіра (Х ст.). Його предком у п'ятому поколінні був Сігетокі, старший брат Ісе Сінкуро Нагаудзі, що став згодом знаменитим Ходзьо Соуном [12 — Ходзьо Соун (Ходзьо Нагаудзі, 1432-1519) — відомий щасливий генерал і адміністратор своєї епохи. Власник замку Одавара.

Автор «Двадцяти одного правила Ходзьо Соуна», князем Одавари [13 — Замок Одавара, побудований у 1418 р., розташовувався на великій території площею 170 га. Загальна протяжність фортечних стін дорівнювала приблизно п'яти кілометрам, що вдвічі більше за протяжність стін Московського Кремля.] і одним із найблискупіших адміністраторів свого часу. Сігетокі взяв ім'я Дайдодзі за назвою села, в якому жив. Його онук Масасіге наклав на себе руки, коли 1590 р. Хідейосі взяв Одавара, а його син Наосіге став васалом Токугава Хідетада [14 — Хідетада (1616-1622) — другий сьогун Токугава] і хоробро бився під час облоги Осаки, допомагаючи зібрати війська сьогуна після того, як їх потріпали відчайдушні атаки гарнізону. Сігехіса, батько Юдзана, був васалом Токугава Тадатеру, шостого сина Іеясу та молодшого брата Хідетада, який потрапив під підозру, втратив свої володіння та був відправлений у відставку. Очевидно, Юдзан пішов за батьком. У цей час він навчався, став переконаним конфуціанцем і знавцем військової справи, а тому обійняв посаду військового радника при князеві Айдзу Мацудайра. Потім він вирушив до Івабуці в Мусасі

[15 — Мається на увазі історична провінція Японії, розташована в регіоні Канто на сході острова Хонсю.], але потім повернувся до будинку Мацудайра Етідзен-камі, глави Камон, прямого спорідненого дому сьогуна. Усім своїм життям він втілював своє вчення, бо його часто наводили як зразок вірності, витримки та спокою. Відомий він був і своїми віршами. Його перу належать «Івабуці Ява», або «Вечірні бесіди в Івабуці», — розташовані в хронологічному порядку анекдоти про Токугава Іеясу, а також «Оцібосу», — історія Іеясу, його сподвижників та послідовників збудованого ними міста й замку Едо [16 — Едо — нині Токіо; місто, в якому розташовувалося правління сьогуна. Також — назва епохи Токугава]. Він також написав «Тайсьоден» («Записи про великих полководців») і «Госінрон» («Відомості про п'ять васалів»).

Розділ I

Вступ

Самурай має насамперед постійно пам'ятати — пам'ятати вдень і вночі, від того ранку, коли він бере до рук палички, щоб скуштувати новорічну трапезу, до останньої ночі старого року, коли він сплачує свої борги, — що він має померти. Ось його головна справа. Якщо він завжди пам'ятає про це, він зможе прожити життя відповідно до вірності та синівської шанобливості, уникнути міради лих і нещастя, уберегти себе від хвороб і бід і насолодитися довгим життям. Він буде винятковою особистістю, наділеною прекрасними якостями. Бо життя швидкоплинне, подібно до краплі вечірньої роси і ранкової мряки, і тим більше таким є життя воїна. І якщо він думатиме, що можна втішати себе думкою про вічну службу своєму господареві або про безмежну відданість родичам, трапиться те, що змусить його знехтувати своїм обов'язком перед господарем і забути про вірність родині. Але якщо він живе лише сьогоднішнім днем і не думає про день завтрашній, так що, стоячи перед паном і чекаючи на його накази, він думає про це як про свою останню мить, а дивлячись на обличчя родичів, він відчуває, що ніколи не побачить їх знову, тоді його почуття обов'язку й поклоніння будуть щирими, а його серце буде сповнене вірності й синівської шанобливості.

Але якщо він не пам'ятає про смерть, він буде безтурботним і необережним, він буде говорити слова, які ображають інших, тим самим даючи привід для суперечок. Якщо на це не звернуть уваги, їх можна буде вирішити, але якщо зроблять докір, суперечка може закінчитися сваркою. Якщо він прогулюється в розважальних місцях серед натовпу без належної обережності, то може зіткнутися з якимось більшим дурнем і буде втягнутий у сварку ще до того, як зрозуміє це. Тоді його може бути вбито, ім'я його пана — заплямовано, а його батьки та родичі — обсіпані докорами.

Усі ці нещастя йдуть від того, що він не пам'ятає весь час про смерть. Той же, хто робить це, буде, як і годиться самураєві, говорячи самому або відповідаючи іншим, ретельно зважувати кожне слово і не вдаватися в непотрібні суперечки. Самурай не

дозволить нікому заманити себе в пастку, де він раптово може опинитися в безвихідному становищі, і тому уникає лиха й лиха. І верхи, і низи, якщо вони забувають про смерть, схильні до нездорових надмірностей у їжі, вині та жінках, тож вони помирають завчасно від хвороб печінки та селезінки, і, навіть поки вони живі, хвороба робить їхнє існування марним. Але ті, у яких завжди перед очима лик смерті, сильні та здорові в молодості, а оскільки вони бережуть здоров'я, помірні в їжі та вині й уникають жінок, будучи поміркованими та скромними в усьому, хвороби не виснажують їх, а життя їхнє довге й прекрасне.

Той, хто живе в цьому світі, може потурати всім своїм бажанням; тоді його жадібність зростає так, що він бажає того, що належить іншим, і не задовольняється тим, що має, стаючи схожим на простого торговця. Але якщо він завжди дивиться в обличчя смерті, він не буде прив'язана до речей і не проявить невгамовності та жадібності, стане, як я говорив раніше, прекрасною людиною. Що стосується роздумів про смерть, то Йосіда Кенко в «Цуредзурегуса» говорить [17 — Йосіда Кенко — монах, що жив у XIV столітті, автор твору «Цуредзурегуса» («У години дозвілля»), що являв собою розрізнені нотатки, спостереження, начерки, афоризми, анекдоти.], що чернець Сінкай мав звичаї сидіти цілими днями безперервно, розмірковуючи про свій кінець; мабуть, це дуже зручний спосіб для відлюдника, але не для воїна. Адже тоді він мав би знехтувати своїм військовим обов'язком і відмовитися від шляху вірності та синівської шанобливості. Самурай же, навпаки, має постійно бути зайнятим і суспільним, і особистим. Але коли б у нього не з'являлося трохи часу для себе, щоб побути в безмовності, він не повинен забувати повертатися до питання про смерть і міркувати про неї. Хіба не сказано, що Кусунокі Масасіге [18 — Кусунокі Масасіге (пом. 1336) — вірнопідданий воєначальник у період правління Північного і Південного дворів (1332-1390), який, зазнавши поразки у битві, вчинив самогубство.] вмовляв свого сина Масацуру завжди пам'ятати про смерть? Все це призначено для навчання юного самурая.

Освіта

Оскільки самурай перебуває на чолі трьох станів суспільства і покликаний керувати, він має бути добре освіченим і глибоко розуміти причини речей. Однак за часів внутрішніх війн молодий воїн вирушав битися у віці п'ятнадцяти-шістнадцяти років, тож він мав починати навчатися бойового мистецтва у дванадцять-тринадцять років. Оскільки він не мав часу сидіти за книжкою чи брати до рук пензель для письма, він часто залишався майже неписьменним. У ті часи було багато самураїв, які не могли написати жодного ієрогліфа. Тому або через їхні власні спонукання, або через неправильну настанову батьків не робилося нічого, щоб виправити це; адже все їхнє життя було повністю віддане Шляху воїна. Нині імперія перебуває в мирі, і хоча не можна сказати, що народжені в самурайських сім'ях байдужі до військової справи, їх не посилають у битву у віці п'ятнадцяти-шістнадцяти років, як воїнів колишніх часів. Тому в сім або вісім років, коли дитина підріс, його треба познайомити з Чотирикнижжям, П'ятиканонням і Семерикнижжям [19 — Чотирикнижжя, П'ятиканоння, Семерикнижжя — китайські твори, визнані конфуціанськими вченими класичними.], а також навчити каліграфії, щоб він запам'ятав, як писати ієрогліфи. Потім, коли йому виповниться п'ятнадцять чи шістнадцять років, його слід навчати стрільби з лука, верхової їзди та всіх інших військових мистецтв, бо тільки так самурай має виховувати своїх синів у мирний час. Нинішньому воїну, на відміну від воїна епохи внутрішніх війн, безграмотність непростима. Однак самих дітей не слід засуджувати за відсутність освіченості. Це цілковито провина їхніх батьків, які через незнання чи зневагу не здійснюють справжньої любові до дітей.

Синівська шанобливість

Той, хто є самураєм, повинен поводитися в суворій відповідності з обов'язком синівської шанобливості. Яким би здібним, розумним, красномовним і добрим він не був народжений, все це марно, якщо він нешанобливий. Бо бусідо, Шлях воїна, вимагає, щоб поведінка людини була правильною в усьому. Якщо немає проникливості в

усьому, не буде і знання належного. А той, хто не знає належного, навряд чи може називатися самураєм. Самурай же розуміє, що батьки подарували йому життя і що він — частина їхньої плоти й крові. І саме з перебільшеної зарозумілості виникає часом зневага до батьків. У цьому недолік розрізнення порядку причини і наслідку.

Є різні способи виконання синівських обов'язків перед батьками. Один — коли батько чесний, а виховує дітей зі щирою добротою і залишає їм усю власність, включно з доходом, вищим за середній, зброєю та кінським спорядженням, а також дорогоцінне майно, цінне начиння, а також влаштовує для них гарні шлюби. Коли такі батьки йдуть на спочинок, немає нічого особливого і гідного похвали в тому, що діти повинні доглядати за ними і ставитися до них з усією уважністю. Навіть стосовно чужої людини, якщо вона близький друг і намагається допомогти нам, ми відчуваємо глибоку прихильність і робимо для неї все, що можливо, навіть якщо це і не відповідає нашим інтересам. Наскільки ж глибокими мають бути вузи любові, якщо справа стосується наших батьків! Тому, як багато ми не робили б для них як їхні діти, ми не можемо не відчувати: як би добре ми не виконували синівський обов'язок, цього завжди недостатньо. Це — звичайна синівська шанобливість, у ній немає нічого видатного. Але якщо батько злий, старий і норавливий, якщо він завжди бурчить і повторює, що все в домі належить йому, якщо він не дає дітям нічого і, не рахуючись зі скудними коштами сім'ї, невпинно вимагає пиття, їжі та одягу, і якщо він, зустрічаючи людей, завжди каже: «Мій невдячний син такий невшанобливий, тому я і тягну таке життя. Ви не уявляєте, яка важка моя старість», тим самим паплюжачи своїх дітей перед чужими людьми, то навіть до такого сварливого батька слід ставитися з повагою і, не виявляючи ніяких ознак роздратування, потурати його поганому характеру й утішати в його престарілій немочі. Повністю віддавати свої сили такому батькові — ось справжня синівська шанобливість. Самурай, сповнений такого почуття, вступаючи на службу до пана, глибоко розуміє Шлях вірності і проявить його не тільки тоді, коли його пан процвітає, а й коли той у біді, і не покине його, навіть коли зі ста вершників у нього залишиться десять, а з десяти — один, але захищатиме його до кінця, вважаючи своє життя нічим порівняно з

військовою вірністю. І хоча слова «батько» і «пан», «синівська шанобливість» і «вірність» різні, сенс їхній однаковий. Стародавні казали: «Шукай відданого васала серед шанобливих».

Неможливо уявити, щоб людина була нешаноблива до своїх батьків і водночас була віддана своєму панові. Бо нездатний виконати синівський обов'язок перед батьками, що дали йому життя, навряд чи буде віддано служити пану, з яким він не пов'язаний кровними узами, з однієї лише поваги. Коли такий нешанобливий син вступає на службу до пана, він буде засуджувати будь-які недоліки свого хазяїна, а якщо він буде чимось незадоволений, то забуде про свою відданість і зникне в хвилину небезпеки або зрадить свого пана, здавшись у полон ворогові. Приклади такої ганебної поведінки були в усі часи, і її слід з презирством остерігатися.

Правила самурая

У бусідо два види правил, у кожному з них по два типи. Два види правил — це звичайні та незвичайні. Звичайні стосуються чиновників і воїнів, а незвичайні — армії та битви. Що стосується чиновників-самураїв, вони повинні мити руки і ноги ввечері та вранці і приймати гарячу ванну, щоб завжди бути чистими. Самурай повинен щоранку приводити волосся до ладу і правильно голити лоб. Він повинен завжди носити відповідний нагоди церемоніальний одяг, мати при собі два мечі і віяло на поясі. Приймаючи гостя, він повинен ставитися до нього з етикетом, що відповідає його рангу, і уникати порожніх розмов. Навіть чашка рису або чаю має братися в руки належним чином, без найменшої неохайності і зі збереженням пильності. Якщо самурай не виконує свої прями обов'язки і десь служить, він не повинен байдикувати, але повинен читати й удосконалюватися в письмі, вивчаючи стародавню історію і правила військових домів; коротше кажучи, поводитися так, як годиться самураєві.

Утагава Кунієсі.
 Воїн у солом'яному дощовику. 1848.

Тепер про правила для воїнів. Вони стосуються занять фехтуванням, навчання володінню списом, верхової їзди, стрільби з лука та мушкета і всього того, що необхідно для військової справи; все це необхідно самовіддано вивчати та практикувати, щоб бути дисциплінованим і непохитним. Якщо ці два кодекси самурая і воїна добре зрозумілі, звичайні правила можна вважати завершеними, більшості людей вони вважатимуться достатніми для доброго воїна або чиновника. Але самурай — це чиновник на випадок лиха, і, коли в державі виникає сму́та, він мусить відкинути убік звичні правила для самурая і служити командувачем при своєму панові, інші васали стають командирами

і солдатами. Усі вони знімають церемоніальний одяг, одягаються в обладунки і зі зброєю в руках наступають на землі ворога. Різні методи ведення війни в такому поході називаються правилами для армії, і про це слід пам'ятати. Потім слідує правила ведення битви — методи управління армією, коли вона вступає в бій із ворогом. Якщо все відбувається згідно зі складеним планом — буде перемога, якщо ні — поразка. Таємний сенс цього також слід осягнути. Найкращий самурай той, хто досвідчений у всіх чотирьох типах двох правил. Бути досвідченим лише у двох типах звичайних правил достатньо для виконання обов'язку простого лицаря, але той, хто необізнаний у незвичних правилах, не зможе стати командувачем або вищим офіцером, таким як моногасіра [20 — Моногасіра — високий офіцерський чин у самураїв.] або бугьо [21 — Бугьо — офіцерське звання у самураїв. Також — титул чиновників епохи Токугава, які здійснювали різноманітні функції (адміністративні, виконавчі або судові) в бакуфу. Це слово приблизно перекладається як «комісар»]. Тож найважливіше тут таке: всі самураї мають розуміти й пам'ятати, що неможливо обійняти високу посаду без глибокого вивчення незвичних правил.

Не нехтувати бойовим духом

Найголовніше — самурай ніколи не повинен нехтувати бойовим духом, у будь-який час і за будь-яких обставин. Бо наша країна відрізняється від інших земель тим, що навіть останні з людей: селяни, торговці та ремісники зберігають старі іржаві мечі, і в цьому проявляється військовий дух великої Японської імперії. Ці три стани не є солдатами за покликанням, але у всіх військових сім'ях поширений звичай, що навіть останні зі слуг самураїв ні на мить не розлучаються з коротким мечем. Тим паче знатний самурай повинен завжди носити пояс. А найвідданіші не розлучаються з тупим або дерев'яним мечем, приймаючи гарячу ванну. І якщо так чинять навіть у своєму домі, наскільки ж більше це необхідно, коли вирушаєш куди-небудь: адже на шляху завжди може зустрітися якийсь п'яниця або дурень, який раптово почне сварку. Старе прислів'я говорить: «Залишаючи свій дім, поведься так, ніби бачиш ворога». Якщо ти самурай і носиш на поясі меч, ти

ніколи не повинен забувати про бойовий дух. Тоді розум твій зосереджений на смерті. Самурай же, який не володіє бойовим духом, подібний до селянина або торговця в образі воїна, навіть якщо в нього на поясі — меч.

Самурай-відлюдник

З давніх часів багато самураїв ставали відлюдниками. Справді, між ними чимало спільного. Наприклад, серед дзенських ченців є ті, яких називають дзосу або судза. Вони звичайні послухники такого ж рівня, що й зовнішні васали військового стану, які служать в армії простими солдатами. Потім ідуть танрьо, або сейдо, потім вище, рівні мецуке [22 — Мецуке — офіцерське звання у самураїв. У період Токугава так називалися чиновники, чії функції не зовсім зрозумілі. Під час війни вони діяли як офіцери розвідки. У мирний час мецуке здійснювали нагляд за поведінкою васалів, тобто їхнім головним обов'язком було повідомляти про те, що відбувається, в дайме. Саме слово приблизно перекладається як «шпигун» або «інспектор»], гвардійським капітанам або начальникам піхоти серед самураїв. Потім серед пустельників є так звані теро, або осьо, які носять кольоровий одяг і мухобійку в руках, що керують простим натовпом так само, як командувач самураїв або командувач піхоти або шість бугьо-лучників, що мають свій прапор і жезл, віддають накази армії і командують на полі бою.

Лише в сенсі вчення ці громади пустельників здаються мені такими, що перевершують самурайські. Бо прості ченці залишають своїх учителів і подорожують країною від одного монастиря до іншого, щоб навчатися, зустрічатися з уславленими вченими й удосконалюватися, практикуючи медитацію і чесноту. А коли вони стають танрьо і сейдо, і навіть теро і осьо, настоятелями великих храмів і монастирів, вони, як і раніше, не соромляться продовжувати вчитися, щоб бути гідними підвищення.

Це я хотів би бачити і серед самураїв; але навіть прості самураї, які не на службі, що займаються побічними справами і мають багато вільного часу, мають цілком добрі статки і забезпечені всім необхідним, тож навіть у зовсім молодих є дружини і діти, і їхне

єдине заняття — подрімати зранку і вдень. Вони навіть не вивчали звичайних обов'язків самурая, не кажучи вже про важчі, незвичніші, і так вони проводять місяці й роки, поки їхні бороди не стануть білими, а голови — облісими. Коли приходить термін, вони йдуть зі служби, і тоді, якщо їм належить стати цукай-бан, посланцями, завдяки помічникам вони виконують обов'язки, але якщо їх посилають до віддаленої провінції, підготовка до подорожі викликає в них метушню та сум'яття, а коли вони беруться до виконання обов'язків, вони можуть робити це, лише спираючись на вказівки молодших і на відповідні книги. Такий стан речей не можна вважати правильним. Бо оскільки всі обов'язки самурая визначені, вони повинні думати тільки про них, коли з'являється час для цього, а якщо вони зустрічають здібних і досвідчених чиновників, вони повинні припинити пустопорожні розмови й довідатися від них про те, у чому, імовірно, їм необхідна порада. Вони повинні знайомитися з усіма фактами, збирати і копіювати старі книги і плани, щоб мати повне знання про свої обов'язки, і тоді вони в будь-який час легко зможуть виконати те, що їм накажуть. Якщо ж отримувати відомості від підлеглих і помічників і виконувати обов'язки з їхньою допомогою годиться для звичайних випадків — але ж якщо стається щось непередбачене, то не завжди можна отримати допомогу, — тоді добро і зло залежать від власного вміння вирішувати питання. Інспектор військ має знати все про такі речі, як чисельність супротивника, вибір найкращого місця для табору та розташування армії, сила замків, переваги чи недоліки місцевості та ймовірність перемоги, тож із давніх часів ця посада вважалася важкою. Однак, якщо інспектор помилиться в поглядах, це, найімовірніше, скінчиться лише ганьбою для нього самого, тоді як ті, хто рангом стоїть вище за командувача піхоти, асігару тайсьо [23 — Асігару тайсьо — звання командувача піхоти у самураїв. Асігару — легкоозброєні піхотинці, рід найманців, за становищем нижчий від самураїв, які, вочевидь, були селянами, що кинули свої господарства. Як новий клас воїнів вони виступають у другій половині епохи Муро-мати.], хто володіє маршальським жезлом і реально керує військами, відповідальні за життя всіх людей. Тому найбільше варті осуду ті, хто з важливим виглядом обіймає високі посади і ганьбить їх, бо вони не володіють ні необхідними знаннями, ні здібностями.

Це подібно до того, як якби серед дзенських ченців хто-небудь, хто ще в юності закинув вчення, лише завдяки лисій голові та поважному віку здобув би раптом ранг теро або осьо, став би ходити в пишному вбранні з мухобійкою в руках і керувати безліччю побратимів. Якби негідний монах якимось несправедливим чином раптом досяг такого, він став би посміховиськом, був би зганьблений і вигнаний, щоб не зашкодити усталеному порядку. На жаль, не так йде справа з тими самураями, яких призначають на вищі пости за всієї їхньої нездатності, але ж вони наражають на ризик життя всіх підлеглих, а втрати, які вони можуть спричинити, величезні. Тому, щойно в них з'являється час, самураї мають старанно вчитися, щоб набути глибокого розуміння правил армії та ведення битви, бо вивчення і практика — ось найнеобхідніше для командувача.

Правильне і неправильне

Воїн має глибоко розуміти ці дві якості. Якщо він знає, як робити одне й уникати іншого, він знайшов бусідо. Правильне і неправильне — це не що інше, як добро і зло, і, хоча я не заперечую, що відмінність між словами незначна, чинити правильно і робити добро вважається виснажливим, а чинити неправильно і робити зло — легким і приємним, тому природно, що багато хто схиляється до неправильного і злого та не любить правильного і доброго. Але бути непостійним і не розрізняти правильне й неправильне суперечить розуму, тож той, хто розрізняє їх і водночас чинить неправильно, є не самураєм, а грубою й неотесаною істотою. Причина тому — невміння керувати собою. Саме по собі це, може, й не звучить так погано, але якщо подивитися глибше, ми побачимо, що всі біди йдуть від боягузтва. Тому я стверджую, що самураю необхідно утримуватися від неправильного і прагнути до правильного.

У звершенні правильного є три ступені. Наприклад, людина вирушає в подорож разом із сусідом, а в її супутника є сто рьо [24 — Рьо — грошовий еквівалент, що дорівнює вартості річної норми рису на одну людину.] золота, які вона, щоб не нести з собою, залишає в будинку в цієї людини до свого повернення. При цьому

він нікому нічого не говорить. Під час мандрівки супутник раптом помирає від переїдання, або апоплексії, або ще чогось, тож не лишається взагалі нікого, хто б знав про гроші. Інший, тільки зі співчуття чи співчуття, і без жодних злих думок, одразу ж повідомляє про це родичам і повертає їм гроші. Воістину, ця людина чинить правильно. Інший приклад. Припустімо, що сусід, який віддав гроші, був мало з ким знайомий, а родичів у нього взагалі немає, тож про гроші ніхто не знає і навіть ніхто не буде й питати. І якщо та людина, у кого їх залишили, не надто чиста душею, вона може вважати їх подарунком долі й подумати, що не буде нічого поганого в тому, щоб нікому не говорити про них і залишити їх у себе. Але потім він раптом засоромиться своїх брудних думок і поверне гроші. Це — правильний вчинок із почуття сорому, породженого розумом. Нарешті, може трапитися так, що хто-небудь із сім'ї або зі слуг раптом дізнається про гроші, і людина, яка приховала їх, жахається через те, що про неї можуть подумати або сказати в майбутньому, і тому повертає все. Такий правильний вчинок із почуття сорому, пов'язаного з іншими людьми. Але тут ми можемо запитати, як би він вчинив, якби ніхто не знав про гроші. Тому навряд чи ми можемо назвати його тим, хто, навіть не знаючи, що є правильним, робить це.

Проте загалом кодекс правильної поведінки свідчить, що насамперед ми повинні відчувати сором через презирливе ставлення своєї сім'ї, слуг і друзів, потім через презирство знайомих та інших людей, а відтак уникати неправильного і чинити правильно. Тоді це стане звичним, і з часом ми набудемо схильності до надання переваги правильному і ненависті до неправильного.

Те саме стосується і доблесті. Народжений хоробрим спокійно кине́ться в битву під стріли й кулі. Словнений вірності та обов'язку, він зробить своє тіло мішенню і поспішатиме, являючи своєю винятковою доблестю прекрасний приклад для очевидців. З іншого боку, може бути й такий, у кого, побачивши небезпеку, тремтять коліна й серце, але він іде вперед, бо соромиться виявитися єдиним серед своїх товаришів, хто здригнувся в наступі, він боїться втратити обличчя. Так він зміцнює свою рішучість і поспішає слідом за сміливцем. Хоча він значно слабший за народженого хоробрим, але після кількох битв він зникає і

знаходить опору, тож з часом його хоробрість зміцнюється і він стає воїном нітрохи не гіршим, ніж народжений хоробрим. Тому в звершенні правильного і доблесті немає іншого початку, крім почуття сорому. Бо якщо людина говорить про неправильне, що це не має значення, і чинить неправильно; якщо, бачачи боягуза, вона лише сміється і теж говорить, що це не має значення, — як же тоді можливо навчити такого?

Хоробрість

У бусідо є три першорядні якості: вірність, правильна поведінка та хоробрість. Ми говоримо про вірного воїна, справедливого воїна та хороброго воїна, і тільки той, хто наділений усіма трьома чеснотами, є найкращим воїном. Але серед безлічі самураїв рідко зустрінеш такого. Вірного і справедливого воїна не так уже й важко відрізнити за його звичною, щоденною поведінкою, але, здавалося б, навряд чи в нинішні мирні й спокійні часи так само легко відшукати хороброго. Однак це не так, бо хоробрість проявляється не тільки тоді, коли людина вдягає обладунки, бере до рук спис і алебарду та йде в бій. Побачити, володіє вона нею чи ні, можна навіть тоді, коли вона сидить на рогожі й живе повсякденним життям. Бо народжений хоробрим буде відданий пану і шанобливий до батьків; коли б у нього не з'явився час, він буде використовувати його для вчення і вдосконалення в бойовому мистецтві. Він буде твердо остерігатися неробства й уважно витрачатиме кожну монету. Той, хто вважає це огидною скупістю, помиляється, бо самурай витрачає багато тільки там, де це необхідно. Він не робить нічого, що суперечило б вказівкам пана або зневажалося б батьками, незалежно від його власних бажань. Так, будучи відданим своєму панові й батькам, самурай береже себе, сподіваючись здійснити в один із днів видатний вчинок, а тому він стримує себе в їжі, вині та захопленні жінками, цьому найбільшому обмані для людини, щоб зберегти своє тіло здоровим і сильним. У всьому цьому, як і в інших речах, суворе самообмеження є початком доблесті.

З іншого боку, той, хто не відважний, лише зовні відданий панові й шанобливий до батьків, не маючи жодних щирих спонукань таким залишатися. Байдужий до вказівок пана і

вподобань батьків, він схильний до безглузвих блукань там, де їх не повинно бути; він робить те, чого не слід робити, і в усьому ставить на перше місце свої бажання. Такий любить поспати і вранці, і вдень, а особливо він не любить вчитися. Що стосується військових мистецтв, то він нехтує вдосконаленням у них, лише вихваляючись своїм мистецтвом у тому, чого не може виконати, і насолоджуючись якою-небудь марною дурістю. Він витрачає будь-які гроші на пишні бенкети, викидає на вітер свою платню і закладає свої заощадження без будь-якої думки про завтрашній день. Там же, де потрібно витратитися, він скупий, і він не подбає навіть про те, щоб відполірувати обладунки, що дісталися у спадок від батька, та замінити мотузки, що розірвалися.

*Утагава Кунієсі.
Портрет доброчесного самурая. 1852.*

Зміст

Передмова перекладача.....	3
Розділ I Вступ.....	7
Освіта	9
Синівська шанобливість	9
Правила самурая.....	11
Не нехтувати бойовим духом	13
Самурай-відлюдник.....	14
Правильне і неправильне.....	16
Хорообрість	18
Вшанування.....	20
Мистецтво верхової їзди.....	22
Військові мистецтва	24
Розділ II Управління будинком.....	26
Родичі.....	26
Ощадливість.....	27
Будівництво будинку.....	29
Зброя	30
Озброєння слуг	31
Самураї	32
Почуття сорому	32
Вибір друзів.....	33
Дружба.....	34
Розрив стосунків.....	35
Репутація.....	36
Хвалькодії та наклепники	37
Подорож.....	38
Наклеп	39
Воїн, який замінив полеглого	40
Кінець	41
Розділ III Служба.....	43
Обов'язок васала.....	44
Обов'язок самурая	46
Обережність	48
Історичні записи	48
Супровід.....	48

Чиновники	49
Взята і вкрадена влада	50
Про вимагання	51
Про те, як стають злодіями.....	53
Лінь	53
У дорозі	54
Прояв почуттів	55
Вірність смерті.....	56
Література та витончені мистецтва	59
Ямамото Цунетомо. ХАГАКУРЕ	62
Будосьосінсю і Хагакуре	63
З Книги Першої.....	67
З Книги Другої	109
З Книги Третьої.....	129
З Книги Четвертої.....	131
З Книги Шостої.....	133
Із Книги Сьомої.....	138
З Книги Восьмої	148
З Книги Дев'ятої.....	161
З Книги Десятої	168
З Книги Одинадцятої	181
Святкова вечірня розмова.....	191
Міямото Мусасі. КНИГА П'ЯТИ КІЛЕЦЬ	194
Передмова перекладача.....	195
Міямото Мусасі	195
Книга п'яти кілець	202
Вступ.....	204
КНИГА ЗЕМЛІ.....	207
Шлях стратегії.....	208
Порівняння Шляху стратегії зі Шляхом старшого тесляра.....	211
Порівняння Шляху стратегії зі Шляхом рядового тесляра	212
Короткий опис книг у складі «Книги п'яти кілець»	213
Школа Ніто Іті-рю	215
Переваги стратегії довгого меча	217
Переваги різних видів зброї в стратегії.....	218
Вибір часу як складова частина стратегії.....	220
КНИГА ВОДИ	222

Дисципліна духу в стратегії	222
Стійка в стратегії	223
Погляд у стратегії	223
Як тримати меч	224
Рухи ніг.....	225
П'ять положень меча.....	226
Шлях довгого меча	226
П'ять підходів.....	227
Вчення про положення-без-положення.....	229
Поразка противника в одну мить	229
Імітація пропущеного удару	230
Удар без плану, без уявлення.....	230
Удар поточної води	230
Удар, що триває.....	230
Удар вогню і каміння	231
Удар червоного листа.....	231
Тіло замість довгого меча	232
Удар мечем і розріз мечем.....	232
Тіло китайської мавпи.....	232
Клей і лакова емульсія	233
Піднімайтеся над противником.....	233
Застосовуйте липкість	233
Удар тіла.....	234
Три способи відбити атаку	234
Удар в обличчя.....	234
Удар у серце.....	235
Реакція «Раз — два!»	235
Парування бавовною.....	235
Випадок кількох супротивників	236
Важливість особистого досвіду.....	236
Один удар.....	237
Пряма передача	237
КНИГА ВОГНЮ	239
Особливості обстановки.....	240
Перший метод — кен-но сен.....	241
Другий метод — тай-но сен.....	242
Третій метод — тайтай-но сен	242
Притискати голову до подушки	242
Переправа.....	243

Розуміння ситуації.....	244
Вибивання меча	244
Вибивання з ритму.....	245
Станьте своїм супротивником.....	245
Звільнення від чотирьох рук.....	246
Переміщення тіні	247
Придушення тіні.....	247
Навіювання.....	247
Втрата рівноваги	248
Переляк.....	248
Вбирання.....	249
Удари по флангах	249
Збентежити	249
Три крики	250
Злиття.....	250
Атака напролом.....	251
Море проти гори, гора проти моря	251
Проникнення в глибину.....	252
Оновлення духу.....	252
Щуряча голова, бичача шия	252
Командир знає війська.....	253
Випускання рукоятки.....	253
Тіло немов скеля.....	253
КНИГА ВІТРУ	255
Використання дуже довгого меча	255
Надмірно сильний дух довгого меча.....	256
Використання більш короткого довгого меча	257
Інші методи використання довгого меча.....	258
Використання положень довгого меча.....	259
Фіксування погляду в інших школах	260
Рухи ногами.....	261
Швидкість в інших школах	262
«Внутрішнє» і «зовнішнє»	264
КНИГА ПОРОЖНЕЧІ	266

ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Цунетомо ЯМАМОТО

Міямото МУСАСІ

Юдзан ДАЙДОДЗІ

Б У С І Д О

КОДЕКС САМУРАЯ

Переклад українською — Марія Сатапурова

Підписано до друку 18.06.2024 р. Формат 60x84 1/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим.

Видавничий дім «СВАРОГ»
вулиця Гната Юри, 9
м. Київ 02105

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2581 від 10.08.2006 р.

Книги, які можуть вас зацікавити

Мислення розвідника.
Як припинити
обманювати себе й
побачити найкраще
рішення

Довідник з військової
топографії

Развитие и
оборудование окопов.
Книга врага вражеской
мовою

Трактат про воєнне
мистецтво з
коментарями та
поясненнями

Основи робототехніки
військового
призначення

Возведение полевых
подземных сооружений
в средних и слабых
грунтах. Репринтне
видання. Книга врага
вражеской мовою

Перейти до галузі права
Військове право

[Перейти на сайт →](#)